

פרשת תולדות

פרק כה

(כב) ונקראו 'בנים' על שם סופם. <פירוש>¹, שבעת היות רבקה הרה לא היו <נודעים אם הם>² בנים או בנות,³ רק נקראו בנים על שם סופם.

(כג) כי לא מת אברהם עד שהיו בניה⁴ בני ט"ו שנים. פירוש, נודע זה כי יצחק היה בן ס' שנה בלדת אותם, ואז היה אברהם בן ק"ס שנה, שהרי הוא היה בן קי⁵ בהולידו יצחק. וימי חיי אברהם קע"ה שנים. אם כן, היו בני יצחק בני ט"ו שנה כאשר מת אברהם.⁶ ועוד אפרש זה הפסוק. פירוש, זה הפסוק שפרשו שם ואמר,⁷ שאין אנחנו תחת יד אדום⁸ בגלות.⁹

(כז) כמו: יושב אהל ומקנה (בר' ד, כ). פירוש, שהיה רועה. והביאו לומר זה, בעבור שמצאנו שזה היה אומנות יעקב, והזכיר אומנותו אצל אומנות עשו.

(לד) והנה אליהו יוכיח. פירוש, שהיה עני עד שנצטרך אל האלמנה הצרפית לכלכלו.¹⁰ ואל ידחוננו בקנה של דרש וכו'. פירוש, רומז אל דרש בעשון של כלותיו שהיו מקטרות <לעבודה זרה>.¹¹ וכונת הא"ע, כי הדרש אינו כפשוטו.

פרק כו

(ו) עשה כאשר צוהו השם. פירוש, שאמר לו: שכון בארץ אשר אומר אליך (בר' כו, ב).

(טו) באה סמיכות בארות על שני <דרכים>.¹² האחת, זה שהבי"ת בשוא;¹³ והשני, בארות חמר (שם יד, י), שהבי"ת בסגול.

(לג). באר שבע. נקרא כן על שני דברים. <פירוש>¹⁴ על שם: כי שם נשבעו שניהם (שם כא, לא), ועל שם: שבע כבשות הצאן (שם, כח).

בכאן ראיתי להאריך ולבאר פרשת חפירת יצחק באר המים¹⁵ בדרך הנסתר. ותחלה אבאר גם כן בדרך ההיא¹⁶ כריתת אברהם ברית עם אבימלך וחפירת בארותיו, כי זה נקשר בזה. ותחלה אקדים הקדמה ואבאר שכל אלה הספורים לתועלת מה. ואומר, כי באשר תורתנו שלמה, כמו שהעיד

¹ כך בכ"י ב; בכ"י א ליתא; בכ"י ג: ר"ל.

² כך בכ"י ג; בכ"י ד: לא נודע אם הם; בכ"י אב ליתא.

³ בכ"י ב: בבנין.

⁴ בכ"י ב: כי לא מת עד שהיו; בכ"י ד: כי לא מת על שיהיו בניה.

⁵ כ"י ב מוסיף: שנה.

⁶ כ"י ג מוסיף: ורב. הוא הפעל, וכן: בן יכבד אב (מלא' א, ו). ר"ל כן בעבור שהם בלתי את שהוא סימן עם הפעול, כמו שבאר במלת: ברא אלהים את השמים (בר' א, א). גם בעבור שנמצא לפעל כמו הפעול קודם הפועל, כמו: לכן כאכול קש לשון אש (יש' ה, כד), אבנים שחקו מים (איוב יד, יט), להודיעך כי הטעם כדרך: וישתחוו לך בני אמך (בר' כז, כט).

⁷ בכ"י ג: ר"ל בפירוש: ופרקת עולי (בר' כז, מ), יפרשנו שם ויאמר.

⁸ בכ"י ב: ידיכם.

⁹ ראה א"ע, בר' כז, מ.

¹⁰ ראה מל"א יז, ט.

¹¹ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא. ראה תנחומא תולדות, ח.

¹² כך בכ"י ג: בכ"י א: צדדין; בכ"י ב: דברים.

¹³ בכ"י ג: פירוש, הא' זה וישב יצחק ויחפור את בארות המים.

¹⁴ כך בכ"י ג; בכ"י בד: ר"ל; בכ"י א ליתא.

¹⁵ בכ"י ד: הבארות.

¹⁶ בכ"י ד: פרשת; כ"י ב מוסיף: פרשת.

הכתוב באמרו: תורת ה' תמימה (תה' יט, ח), והשלם בלתי מקבל התוספת והחסרון.¹⁷ ידוע הוא שכל ספורה וחלקיה לתועלת מה: ללמד מדה חשובה¹⁸ בהנהגות האנושיות, ר"ל הנהגת האדם נפשו ואנשי ביתו, או <איך>¹⁹ יתנהג עם אחרים בהשתתפו עמהם בעסק, הכרחי או בחיריי, הנהגה ישרה ונאותית לפי העסק ההוא, או איך ינהיג²⁰ אחרים ויגמלם, או בהפכו – כדי רשעתו במספר (דב' כה, ב) – לא שיפליג בעונש למלאת תאותו אם היה מכת המושלים; או ללמוד דעת אמתי במה שראוי שיאמן או שאינו ראוי.²¹ ואחר זאת ההקדמה נאמר, כי כלל תועלת אלו הפרשיות מבואר, בעבור שלא נשקר אנחנו הבאים אחריו בברית אבינו²² אשר כרת עמו שלא ישקור לו ולנינו ולנכדו,²³ כי מחוייב הזרע לכבד אבותיו ולקיים <בריתם>²⁴ בחייהם ואחרי מותם. אמנם תועלת חלקי הספור ההוא, ר"ל הוכחת אברהם <את>²⁵ אבימלך על הבאר אשר גזלו עבדיו והציבו שבע כבשות לבדהן וכונתו – צריך ביאור, כי לא דבר רק הוא (ע"פ דב' לב, ז).

ונאמר, כי אברהם אבינו ע"ה גדל באומת²⁶ הצאבה, אשר היתה אמונתם שאין אלוה בעולם, רק הכוכבים וצבא השמים. והאומה הזאת היתה אומה גדולה אשר מלאה כל הארץ. ונמשכו אחר דעתיהם ונימוסיהם רוב אנשי הארץ בימים ההם. ואברהם אבינו התחיל לחלוק על דעתם ולגנות אמונתם²⁷ כמו שהוא מבואר בספריהם, כמו שהעיד הר"ם ז"ל,²⁸ והתחיל לפרסם²⁹ בעולם מציאות השם והנהגתו אותו ומשלו עליו, כאשר העידה התורה, וקראו בשם ה' אל עולם בכל מקום שהיה הולך. והעמיד ראיותיו ומופתיו שכל המציאות זולתי השם מחודש, ושהוא ית' חדשו ברצונו וחכמתו אשר לא תושג. וידוע הוא, כי חכמי האומה ההיא היו חולקים על דעתו הטובה, והיו מכוונים לסתור דבריו בראיות מפורסמות אצלם מן הפעולות³⁰ המגיעות מכח הגלגלים והכוכבים בעולם השפל, ובהקדמות <כוזבות>³¹ ובמופתים³² הטעאיים. אמנם הוא השלם משך קצתם לדעתו ואמונתו בהטיבו להם ולמדו להם ראיותיו ומופתיו הצודקים, והם היו אנשי בית אברהם ובעלי בריתו. אם כן, אבימלך בכרתו עמו ברית נמשך לדעתו ואמונתו, כי הכיר כי אמונת אברהם היא אמיתית ומנוקה מכל דופי, והתעורר <עליה>³³ מתוך ראותו הצלחת אברהם בכל מעשיו והתגברו על אנשי מצותו, וזהו אמרו: אלהים עמך בכל אשר אתה עושה (בר' כא, כב). כי לולי היות אבימלך חכם גדול, <לא>³⁴ השתוקק

¹⁷ ראה מו"נ ב, כח; ב, לט.

¹⁸ בכ"י ד: מדות חשובות.

¹⁹ כך בכ"י ב; בכ"י אג ליתא.

²⁰ בכ"י ד: ינהג עם.

²¹ ראה מו"נ ג, כז.

²² בכ"י ב: אבינו השלם; בכ"י ד: אברהם אבינו.

²³ על פי בר' כא, כג.

²⁴ כך בכ"י בגד; בכ"י א: בחירתם.

²⁵ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

²⁶ בכ"י ב: באמונת; בכ"י ד: תוך אמונת.

²⁷ בכ"י ד: לחלוק על דעותיהם ולגלות אמונתם.

²⁸ ראה מו"נ ג, כט.

²⁹ בכ"י ד: להראות.

³⁰ בכ"י ד: התועלת.

³¹ כך בכ"י בד; בכ"י אג: רחבות.

³² בכ"י ד: ובהיקשים.

³³ כך בכ"י בד; בכ"י אג: עליהם.

³⁴ כך בכ"י בגד; בכ"י א: לכך.

לכרות ברית עם אברהם עם³⁵ היותו מלך גדול על פלשתים אשר היתה אומה גדולה, אך מצד מעלת חכמתו הכיר מעלת אברהם וחכמתו ולכן נכסף לכרות ברית עמו. ומאשר המנהג הקדום היות בחצרות המלכים חכמי הדור ההוא, החכמים שהיו בבית אבימלך חברו הקדמות כוזבות והולידו תולדות הטעאיות לסתור דעת אברהם הטוב. ובבוא אבימלך אל אברהם לכרות עמו ברית, למדהו ראיותיו והבינו מופתיו >המאמתים אמונתו³⁶ הנבחרת.³⁷ גם הראה אליו מקום הטעיה בהקדמות חכמיו, אשר כווננו בהם לסתור דעתו. ואבימלך הרגיש בו תכף, ולכן קבל דעת אברהם. וזהו אמרו: והוכיח אברהם את אבימלך על אודות באר המים אשר גזלו עבדי אבימלך (שם, כה). קרא הדעת האמתית – שהיא האמנת מציאות עצם פשוט נפרד מחומר, עלה וסבה לכל נמצא זולתו, ממציאם מהעדר גמור בחכמתו, שליט עליהם, משגיח בהם, מנהיגם סדור גמור נאה ומתוקן – 'באר מים', באשר אלו הראשים הכוללים אשר החלונו בהם צריכין הקדמות רבות אמתיות דקות ועמוקות לבארם לאמת ולקיים הראשים שהם³⁸ כוללות רוב חכמת האלהות והטבע. ושלמה קרא גם כן החכמה הכוללת אלו הראשים, שהיא חכמת האלהית³⁹ – 'באר מים חיים', באמרו: מעין גנים באר מים חיים ונוזלים מן לבנון (שה"ש ד, טו). קרא חכמת הלמודים 'מעין גנים', באשר מהחכמה ההיא יצאו הקדמות רבות, כמו מסגולות המספר והתשבורת, ומהנחות⁴⁰ סדור הגלגלים והכוכבים ותנועותיהם, לאמת מציאות האל ואחדותו,⁴¹ ולשלול ממנו דברים רבים נמנעים בחקו. וקראה 'מעין גנים', באשר החכמה ההיא קודמת בסדור הלמוד לחכמת הטבע, הכוללת המציאות השפלה, הנרמז ב'גן' במעשה בראשית. וכנה אותה ב'מעין', כי מהקדמותיה ואחריה שופעת חכמת הטבע. וקרא חכמת האלהות 'באר מים חיים', באשר עסקה והשתדלותה בנפרדים, שהם חזקי המציאות חיים נצחיים. ובעבור שהחכמה ההיא עמוקה עד מאד, עד שיבצר יד השכל האנושי, ולא יוכל להשיג ממנה כי אם ראשי פרקים מעטים לפי גדלה ותפארתה, כנה אותה 'באר'. וקרא חכמת הטבע 'לבנון', בעבור שהוא מקום שיש בו מיני דשאים ואילנות ועצי יער, כמו שנקראת 'גן', וזה מבואר בפסוק: אתי מלבנון כלה (שם, ח). ואמרו: ונוזלים מן לבנון (שם, ה), כי המים החיים, שכנה בהם החכמה האלהית כמו שבארנו, נובעים⁴² ונוזלים מהקדמות חכמת הטבע הקודמת אליה בסדר הלמוד, אע"פ שאיחר לרמוז עליה, לפי פירושנו, הוא לסבה אשר זכרנו, כי ההקדמות הלמודיות מאמתות דברים רבים מחכמת האלהות, ועל כן סמכה אליה ברמיזותיה, ואיחר לרמוז על חכמת הטבע. ולזאת הסבה הוצרך לרמוז בו⁴³ חכמת האלהות, המכונה 'באר מים חיים', נובעת מחכמת הטבע, וזהו אמרו: ונוזלים מן לבנון. וכבר יצאנו מסדור ביאור פרשת אברהם ואבימלך בביאור פסוק מדברי שלמה אשר סדר הדברים הביאנו אליו. ונשוב אל אשר היינו בו.

³⁵ בכ"י ד: מצד.

³⁶ כך בכ"י ג; בכ"י אב: האמתיים ואמונתו.

³⁷ בכ"י ב: הנכבדת.

³⁸ בכ"י ד: כמעט שהם.

³⁹ בכ"י ג: הטבע והאלהית.

⁴⁰ בכ"י ב: ומנחית; בכ"י ד: ומכחות.

⁴¹ בכ"י ב: ואודותיו.

⁴² בכ"י ג: נודעים.

⁴³ בכ"י ד: כי.

ונאמר, כי אברהם קרא דעתו האמתי 'באר מים חיים' כמו שבארנו. ואמר לאבימלך שחבריו,⁴⁴ שהם חכמיו, חברו הקדמות כוזבות והולידו מהם מופתים מזוייפים לסתור דעתו ואמונתו, וזהו אמרו: והוכיח אברהם את אבימלך (בר' כא, כה). כי בעבור היות אותן ההקדמות וההקשים הנולדים מהם הטעאיים, אמר בו לשון גזלה ואונס, באשר הכריחו בני דורם לקבל ההקדמותיהם ודעתם כאשר היו חכמים מפורסמים בדורם. ואבימלך התנצל ואמר שהוא לא ידע עליו⁴⁵ ולא שמע ולא הסכים עם חכמיו בזה, שאם שמע – מחה בהם באשר הוא היה חכם גדול, רחוק לקבל ההטעאה, וזהו אמרו: לא ידעתי מי עשה (שם, כו), כי בהקדמות כוזבות לא יתחזק דעת אבל יחלש בהרגיש בהם מקום ההטעיה והפסד האמונה. ואברהם לרוב חשיבותו⁴⁶ וטוב טבעו להראות כי לבו שלם עמו בכרתו ברית עמו, נתן לו בקר וצאן, באמרו: ויקח אברהם צאן ובקר ויתן וג' (שם, כז). ואבימלך קבל ממנו אף על פי שלא היה צריך לו,⁴⁷ שהרי היה מלך גדול, לרוב מוסרו ואהבתו אותו גם כן. אמנם אמרו: ויצב אברהם את שבע כבשות הצאן לבדהן (שם, כח), ר"ל כי באשר היה אברהם חכם בחכמת התכונה, כאמרם ז"ל: 'אצטגנינות גדולה היתה בלבו של אברהם אבינו' (ב"ב טז ע"ב), ואמרו: 'צא מאצטגנינות שלך' (שבת קנו ע"א), ולכן נאמר לו במראה הנבואה: הבט נא השמימה וספור הכוכבים (בר' טו, ה), כי מדרך הנביא לראות במראה הנבואה ולקחת ראיותיו ומופתיו ממה שהוא משתמש וירגיל בו בעת יקיצתו ועסקו במלאכתו. ור"ל שאברהם ביאר והפריד במאמר שבעה כוכבי לכת, ושיש להם תנועות עצמיות יוצאות מכלל התנועה הראשונה. והגלגלים אשר הם תקועים בהם, כל אחד בגלגלו המיוחד לו, נפרדים מגלגל המזלות אשר בו כלל שאר הכוכבים, וזהו אמרו: את שבע כבשות הצאן לבדהן (שם כא, כח). ואמנם אמר 'כבשות' בעבור שהוא דבר נעלם, על דרך מליצת השיר, 'כמו שארז"ל':⁴⁸ 'דברים שהם כבשונו של עולם' (חגיגה יג ע"א). אמנם קראו הכוכבים 'צאן', לפי פירושינו הוא על הפסוק,⁴⁹ כמו שמין הצאן כולל כבשים ועתודים, הוא המין היותר רב מספר שבכל מיני הבעלי חיים הבלתי >מדברים הביתיים<,⁵⁰ כן מין הכוכבים כולל המאירים והבלתי מאירים, והם מספר רב מאד אשר לא יושג אלינו כי אם מעט. גם⁵¹ חכמי התכונה הניחו מספר >הכוכבים<⁵² תתרכ"ב,⁵³ הם לא מנו אלא הכוכבים המושגים אלינו בחוש הראות. אך באמת הכוכבים הבלתי מושגים אלינו >לקטנותם<⁵⁴ או לרוב מרחקם או לאפלם, הוא מספר רב מבהיל מאד בלתי נודע אלינו. ולכן נמשל בכתבי הקדש רבוי זרע אומתנו על דרך בשורה לרבוי הכוכבים. ואברהם ע"ה הוציא ראיות ומופתים משבעה כוכבי לכת שיש להם מנהיג ומיוחד⁵⁵ תנועתם אשר היא פעם ממהרת פעם מאחרת פעם

⁴⁴ בכ"י ד: שעבדיו.

⁴⁵ בכ"י בגד ליתא.

⁴⁶ בכ"י ד: נדיבתו.

⁴⁷ כ"י ג מוסיף: זה המתן; בכ"י ד ליתא.

⁴⁸ כך בכ"י בד; בכ"י א: באמרם; בכ"י ג: באז"ל.

⁴⁹ בכ"י ד: הדרך הספור כי.

⁵⁰ כך בכ"י בגד; בכ"י א: מדבבים הצייתים.

⁵¹ בכ"י בד: אף.

⁵² כך בכ"י בד; בכ"י א: הגדולים; בכ"י ג: הכוכבים הגדולים.

⁵³ ראה למשל א"ע, ראשית חכמה, שער א.

⁵⁴ כך בכ"י בד; בכ"י א: לקטנותם; בכ"י ג: הן לקטנותן.

⁵⁵ בכ"י ג: ומישר.

נחה,⁵⁶ פעם לימין גלגל המזלות >פעם לשמאלו⁵⁷ פעם על אזורו,⁵⁸ ושכל זה בכוונת מכיין לתועלת מה במציאות, נודע אלינו קצתו ונעלם רובו.⁵⁹ ושמה שהיו אומרים חכמי פלשתים, שהיו מיחסים הממשלה והאלהות לכוכבים ושהשמש⁶⁰ הוא האלוה הגדול, אינו אמת, ושהם⁶¹ כגרזן ביד החוצב.⁶² וגם נוכל לומר, שקרא 'כבשות' שבעה כוכבי לכת בעבור היותם מעטים במספר, ושאר הכוכבים רבי המספר, כמעט שהוא לאין תכלית בערך המספר האחד אל האחר. ועוד, שהם מונחים תחת גלגל⁶³ הכוכבים הקיימים, ואולי יש בכוכבים הקיימים כוכבים רבים גדולי השיעור >בגופם⁶⁴ מגודל גוף כוכבי לכת, ואם הם נראים אלינו כנקודה הוא בעבור רוב מרחקם וגבהם ממנו, כי כל⁶⁵ מה שבארו חכמי התכונה מרוחק גלגל הכוכבים הקיימים הוא לפחות שאיפשר להיות בהכרח, ואולי מרחקו יותר גדול מאד מאד. ולכל אלו הסבות קראם 'כבשות', בעבור שהם כבנות לשאר הכוכבים, ר"ל כללם אל כללם כדרך הכבשה שהיא ילדה⁶⁶ וקטנת הגוף בערך האם. ואבימלך נתקשה במופתי אברהם על ענינים אלו, כי לא נשלם בלמודיות, ובקש מאברהם שילמדו ויבינו מופתיו והנחותיו באמרו: מה הנה שבע כבשות (בר' כא, כט), ר"ל הביני מופתיך ולמדני מהות אלה הכוכבים >שבעה⁶⁷ ועצמם וסבת תנועתם המבולבלת והמבוכה,⁶⁸ ואדעה אמתת מופתיך. ואברהם ענהו, כי לדעת זה צריך זמן ארוך ושקידה רבה, ולך אין שהות ופנאי, לטרדת המלוכה, אבל קבל ממני זה בדרך קבלה ויתבאר לך אמתת אמונת, ר"ל שכל זה בכוונת מכיין ומסדר. אם כן, העולם מסודר ומחודש. וזהו: כי את שבע כבשות תקח מידי בעבור תהיה לי לעדה כי חפרתי את הבאר הזאת (שם, ל), כלומר >שתקרא⁶⁹ על שמי זאת האמונה הנכבדת, כי אני המצאתיה וחפשתי מקורה ובאתי עד תכונותיה. וקרא שם המקום ההוא באר שבע (שם, לא), לשני הענינים: על שם השבועה שנשבע שם שניהם, ועל שם הציבו שם שבע כבשות הצאן. אמנם הזכיר הכתוב, כי על שם השבועה לבד נקרא באר שבע, לבאר כי נשבעו.⁷⁰ כי בתחלה נכתב דרישת אבימלך לאברהם שישבע לו, והודה לו שיעשה כן, אבל עדין לא נזכר שנשבעו. אבל להזכיר ששם העיר באר שבע על שם שבע כבשות הצאן, אין צורך, שכבר נזכר המעשה, וגלוי הוא שיתכן שיקרא שם העיר כן על שם המעשה. ולכן לא נצטרך >לבאר⁷¹ ששם העיר באר שבע על שבע כבשות הצאן, לרוב פרסומו, שיאות⁷² על שם השבועה. זהו הנראה לנו

⁵⁶ כ"י ג מוסיף: ופעם נעה.

⁵⁷ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁵⁸ בכ"י ב: אורו; בכ"י ד: לאחוריו. בכ"י ג' פעם על אזורו' ליתא.

⁵⁹ ראה מו"נ ב, יט.

⁶⁰ בכ"י ג: ושהיו אומרים שהשמש.

⁶¹ בכ"י ג: רק הם ביד הש"; בכ"י ד: ושהוא.

⁶² ראה מו"נ ג, כט.

⁶³ כ"י א מוסיף: המזלות ו.

⁶⁴ כך בכ"י בגד; בכ"י א: בגופן.

⁶⁵ בכ"י ב: אל; בכ"י ג ליתא.

⁶⁶ בכ"י ב ליתא.

⁶⁷ כך בכ"י בד; בכ"י אג: ליתא.

⁶⁸ בכ"י ב: והנבוכה; בכ"י ג: והמכוסה; בכ"י ד: והנכונה.

⁶⁹ כך בכ"י בג; בכ"י א: שתקרה; בכ"י ד: שנקראת.

⁷⁰ כ"י ב מוסיף: שניהם.

⁷¹ כך בכ"י בד; בכ"י א ליתא; בכ"י ג: לזכור.

⁷² כ"י ד מוסיף: רק.

בביאור זאת הפרשה. ומהנה נעתק לבאר פרשת שוב יצחק לחפור בארות המים אשר חפרו בימי אברהם אביו לרוב התיחסם זו לזו, והשמות שקרא להם, והמחלוקת שחלקו עליו פלשתים, לפי הנראה לנו.

ונאמר, כי אחרי מות אברהם נתאמצו החולקים עליו לסתור דבריו ומופתיו, בהעמידם והמציאם הקדמות כוזבות סותרות המושכל והמוחש, באשר לא היה שם מי שיעמיד דעת אברהם ויחגור מתניו ללחום מלחמתו, וזהו אמרו: וכל הבארות אשר חפרו [עבדי אביו] בימי אברהם אביו סתמום פלשתים וימלאום עפר (שם כו, טו). קרא המופתים <הפחותים>⁷³ 'עפר' לפחיתות היסוד ההוא ומיעוט ערכו במציאות, עד שהתעורר לזה יצחק בנו, וקנא בהוללים,⁷⁴ וחגר מתניו ונתאמץ להעמיד דעת אביו⁷⁵ ומופתיו ולסתור כנגדם, וזהו אמרו: וישב יצחק ויחפר את בארות המים (שם, יח), ר"ל חפש וחקר⁷⁶ והביא ראיות ומופתים להעמיד דעת אברהם ואמונתו. וספר הכתוב שהם ג' בארות, ולכן נבאר מה הן אלה הג' בארות לפי הנראה לנו. ונאמר, כי אלה הג' בארות הם שלשת חלקי החכמה, ר"ל למודיות, טבעיות, אלהיות. ונתיחסו אלו השני חלקים הראשונים, שהם הלמודיות והטבעיות, לעבדי יצחק, שהם תלמידיו, לומר שהם חפרום, כי נשלמו בהם כאשר למדם הוא. אמנם קריאת שם הבאר הראשון, שהוא חכמת הלמודים,⁷⁷ 'עשק' (שם, כ), הוא,⁷⁸ כי חכמי פלשתים <ומנהיגיהם>⁷⁹ אשר כנה ב'רועים' באמרו: ויריבו רועי גרר עם רועי יצחק (שם), נתאמצו <לסתור>⁸⁰ ההקדמות הלמודיות ומופתיה בהקדמות כוזבות,⁸¹ באשר היו מאמינים⁸² אמונת העצם הפרדי,⁸³ והיו מאמינים כל הנמצאים מורכבים הרכבת שכנות מאותם החלקים הדקים אשר לא יתחלקו ויותכו אליהם בסוף. אם כן, באמרנו בחכמת אל-הנדסה⁸⁴ נרצה לחלק קו אחד בשני חלקים שוים, אם היה אותו הקו⁸⁵ מאותם החלקים מספרם מספר נפרד, לא יחלק בשני חלקים שוים. ולפי זאת ההנחה יבטלו כל מופתי ההנדסה בסגולות בהבדל וההשתתפות בקוים ובשטחים, והיות קוים מדברים ובלתי מדברים, והדומה לזה. וכן היו מכחישין מציאות התנועה בהניחם⁸⁶ חלוקת הדרך, דרך משל, לאין תכלית בפעל. והיו אומרים שאם נמלה מתנועת תנועתה הקטנה, ובינה ובין הסוס המתנועע תנועתו הגדולה אחריה עשירית מיל, דרך משל, לא ישיגנה לעולם.⁸⁷ ואותו העשירית יהיה המהלך המיוחד לנמלה בזמן שילך הסוס כל המיל. ועל ערכו יתחלק הדרך והזמן, שכאשר ילך הסוס אותו העשירית הלכה הנמלה עשירית העשירית, וכן עד אין תכלית. אם כן, לא ישיגנה לעולם. ואנחנו רואים ששיגנה.

⁷³ כך בכ"י בג; בכ"י אד ליתא.

⁷⁴ על פי תה' עג, ג.

⁷⁵ בכ"י ג: ברורה.

⁷⁶ בכ"י ב: חפר וחקר; בכ"י ג: חפש ובדה.

⁷⁷ בכ"י ב: שהיא הלימודיות.

⁷⁸ כ"י ד מוסיף: שיעשה הוא.

⁷⁹ כך בכ"י בד; בכ"י א: ומנסיכיהם; בכ"י ג: ונסיכיהם.

⁸⁰ כך בכ"י בד; בכ"י א: לסור; בכ"י ג: ליסוד.

⁸¹ בכ"י ב: שקריות.

⁸² בכ"י ב: בעלי; בכ"י ד ליתא.

⁸³ כלומר, האמונה באטומים. גם המדברים (הכלאם) החזיקו באמונה זו והרמב"ם מביא עקרונותיה במו"נ א, עג.

⁸⁴ בכ"י ב: אלדנסה; בכ"י ג: ההנדסא; בכ"י ד: אלונדסיא.

⁸⁵ כ"י ד מוסיף: מורכב.

⁸⁶ בכ"י ג: בהשום.

⁸⁷ מדובר כאן בפרדוקס של זינון.

אם כן, אין התנועה נמצאת.⁸⁸ באלו ההנחות וההקשים הכוזבים וההטעאיים וכדומיהם היו חולקים על הקדמות הלמודיות ומופתיה. ובעבור שחלקי החכמה היא רבים, שהם ארבע חכמות: חכמת המספר, וחכמת התשבורת, וחכמת הערכים⁸⁹ הנקראת מושיקא, וחכמת התכונה. ובכל אלו השרשים חלקו עליו מצד השתקעם בהקדמותיהם הכוזבות. ולכן קרא שם הבאר ההוא 'עשק', כי התעסקו עמו ונחלקו מחלוקת עצום בכל השרשים האלה. >אחר השלימים השרשים⁹⁰ יצחק ועבדיו, ר"ל הלמודיות, ונתתקו אל הטבעיות בסדר הלמוד, וחפשו מסתוריה ואמתו שרשיה, וזהו אמרו: >ויחפרו⁹¹ באר אחרת (שם, כא). וחכמי פלשתים נחלקו עליה גם כן בהקדמות⁹² שהזכרנו ובזולתן ממינו. וכן באמת הטבעי מציאות החמר הראשון, והיותו נחלק לד' יסודות לפי חיוב מקומותיהם, אשר מהם יתהוה כל מתהוה ואליהם יותר.⁹³ והם יכישו מציאותו בהקדמת העצם הפרדי כמו שבארנו. סוף דבר, האנשים ההם בטלו טבע המציאות >וסדרו בהקדמותיהם ויבטלו בדבריהם כל השרשים הטבעיים⁹⁴ וסודור המציאות כלו ולא יהיה טבע נח כלל.⁹⁵ ועל זה אזרו חילוק⁹⁶ לחלוק על יצחק ודעתו, ועל כן קרא שם הבאר 'שטנה', יען היות חכמת הטבע עמוקה מאד נצטרך לטרוח להעמיד אמתת שרשיה ולשקוד בעיונה, והם היו לו לשטן ברוב דברים ובהקשים הלציים והטעאיים, וזהו אמרו: ויקרא שמה שטנה (שם). ושתי הבארות האלה, ר"ל חכמת הלמודים⁹⁷ וחכמת הטבע, נתיחסו אל עבדי יצחק, שהם תלמידיו כמו שבארנו. אמנם הבאר השלישית, שהיא חכמת האלהות, נתיחס ליצחק לבדו, באמרו: ויחפר באר אחרת (שם, כב), כי תלמידיו לא נשלמו בחכמה ההיא לרוב תעלומותיה. ויקרה גם מדרך החכמים להעלים אותה ושלא ללמדה בביאור, כמו שאמרו <רז"ל>:⁹⁸ אין מוסרין ממנה <רק>⁹⁹ ראשי פרקים (ע"פ חגיגה יג ע"א). אמנם חכמי פלשתים¹⁰⁰ לא נחלקו על יצחק בזאת החכמה, כי לא היו להם הקדמות ממינה מונחות סודרות אותה, לא שהם מודים לדבריו, אבל עמדו מלחלוק, כי הם לא נבדלו מטבע המוחש¹⁰¹ והיו מיחסים¹⁰² >האלוהות¹⁰³ לצבא השמים כמו שבארנו. ובעצמים הנפרדים ובחיוב מציאותם לא השכילו כלל,¹⁰⁴ ולכן לא מצאו פתח לחלוק על יצחק ולסתור דבריו. כי כאשר לא נודע האמת כי אם בהפכו, כן לא יוכל אדם חכם לסתור דברי חבריו¹⁰⁵ אם

⁸⁸ הפרדוכס של זינון בא לסתור מציאות התנועה, אולם המדברים (הכלאם) הביאו את הפרדוכס הזה כדי להוכיח את קיום האטומים, ושאין חלוקה אין סופית של הקו; ראה ר' סעדיה גאון, אמונות ודעות א, א (ההוכחה הרביעית).

⁸⁹ בכ"י ד: הערכון; בכ"י ב ליתא.

⁹⁰ כך בכ"י ד; בכ"י אבג ליתא.

⁹¹ כך בכ"י ד; בכ"י אבג: ויחפר.

⁹² בכ"י ד: בהקדמותיהם הכוזבות; בכ"י ב ליתא.

⁹³ ראה מ"ת, הל' יסודי התורה ג, י - ד, ד.

⁹⁴ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁹⁵ בכ"י ד: טבע כלל וכלל.

⁹⁶ כ"י ד מוסיף: לערער.

⁹⁷ בכ"י ב: הלמודיות.

⁹⁸ כך בכ"י בד; בכ"י ג: שאחז"ל; בכ"י א ליתא.

⁹⁹ כך בכ"י בגד; בכ"י א: אלא.

¹⁰⁰ כ"י ד מוסיף: עלה בדעתם שלא לחלוק ו.

¹⁰¹ בכ"י ב: כי לא הם נבדלו הטבע והמוחש.

¹⁰² בכ"י ב: מונים; בכ"י ד: מיחדים.

¹⁰³ כך בכ"י ד; בכ"י אבג ליתא.

¹⁰⁴ ראה מו"נ ג, כט.

¹⁰⁵ בכ"י ד: זולתו.

לא בהניח הקדמות סותרות או הפכיות להקדמותיו ממין המלאכה ההיא. ובראות יצחק כי קפח¹⁰⁶ בעלי מחלקתו ועמדו ולא ענו עוד, קרא שם החכמה ההיא 'רחובות' באשר יצא ממצר המחלוקת אל רחוב ההנחה והשלום. וגם כן, בהשלימו ראשי החכמה ושרשיה, יתבאר אפשרות <היות>¹⁰⁷ העולם מחודש ונברא אחר ההעדר הגמור, ר"ל כי בחכמה ההיא יתבאר עוצם יכולת השם ועוצם מציאותו, אשר לא יבצר ממנו מזמה,¹⁰⁸ ואין ערוך אליו ולא דומה בשאר העצמים. אם כן, אינו נמנע בחקו להמציא המציאות אחר ההעדר, כי כמו שעצמו נבדל משאר העצמים ונעלה, כן פעולותיו נבדלות ונעלות מפעולותיהם. ובענין החדוש לא יחלקו בעלי אמונת החלק אשר לא יתחלק, אבל יחייב היותו.¹⁰⁹ ועל כן אמר יצחק: כי [עתה] הרחיב וגו' (בר' כו, כב), ר"ל אחר שידו למקצת דברינו יתפשטו דעותנו ואמונתנו בארץ, וזהו אמרו: ופרינו בארץ (שם). וכאשר נשלם יצחק בשלשת חלקי החכמה, נתעלה במעלה עליונה, וזהו אמרו: ויעל משם באר שבע (שם, כג), ר"ל <אל>¹¹⁰ החכמה שהיא ראשונה במעלה ואחרונה בסדר שבע חכמות, והיא חכמת האלהות. או נוכל לומר, כי בעבור היות החכמה האלהית נחלקת לשני חלקים – החלק הראשון, העיון בסבה הראשונה ית' ובשכלים הנבדלים הנקראים 'מלאכים'; והחלק השני, העיון בסבות הרחוקות לכל נמצא – לכן קרא הבאר 'רחובות', והוא החלק הראשון; והבאר הנזכר אחריו, באמרו: ויעל משם באר שבע (שם), הוא החלק השני. ובהשלימו כל זה, אז נשלם יצחק ושרתה עליו נבואה,¹¹¹ כי הנביא בעל הבריאה השלמה, וזהו אמרו: וירא אליו ה' בלילה ההוא (שם, כד). ואחרי כן התבודדו תלמידי יו לחפש מסתורי החכמה ההיא, ונתעסקו בראשי פרקים אשר מסר להם יצחק ממנה, כי הבאור נמנע כמו שבארנו. ובררו הקליפות ואכלו את <פריה>¹¹² והשיגו אמתתה, וזהו אמרו: ויכרו שם עבדי יצחק באר (שם, כה). ובראות אבימלך מעלת יצחק, אשר נתעלה על כל בני דורו בחכמה כאשר נתעלה אביו אברהם, השתוקק לכרות ברית עמו כאשר עשה עם אברהם, וזהו אמרו: ואבימלך הלך אליו מגרר (שם, לו). והיה ביניהם תוכחת דברים על כל מה שאירע, להיות הקשר אמיץ, כמו שהוא מבואר בפרשה. ואחר כך באו תלמידי יצחק וסדרו לפניו מה שהשיגו מהחכמה העליונית בעיונם להנצל¹¹³ משגיאה כמשפט התלמידים לפני הרב, וזהו אמרו: ויבאו עבדי יצחק ויגידו לו על אודות הבאר אשר חפרו (שם, לב). וראה יצחק כי אמתו שרשיה ובאו עד תכונתה, והודה לדבריהם, שכן דרך השלמים שלא לקנאת בתלמידים משיגי האמתות מעצמם, ושלא להטעותם ולדחותם כאשר יעשו החסרים שרוצים לשים חסרונם שלמות ושלמות זולתם חסרון, וזהו אמרו: ויקרא אותה שבעה¹¹⁴ – הן הן מעשה מרכבה – על כן שם העיר באר שבע (שם, לג), ר"ל כי אמתת החכמה ההיא לא תושג זולת הקדמות שאר החכמות והפכיות¹¹⁵ כלליהן

¹⁰⁶ בכ"י ג: נצח.

¹⁰⁷ כך בכ"י בד; בכ"י א ליתא; בכ"י ג: אשר.

¹⁰⁸ על פי איוב מב, ב.

¹⁰⁹ כלומר, המדברים (הכלאם). בעל אוות נפש מייחס הרבה מההקדמות של הכלאם לדת הצאבה למרות שהוא מכיר שאנשי הכלאם האמינו באל אחד לא גשמי שברא את העולם.

¹¹⁰ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

¹¹¹ בכ"י ד: שכינה.

¹¹² כך בכ"י ג; בכ"י א: פרין; בכ"י בד: פריהן.

¹¹³ בכ"י ג: להשמר.

¹¹⁴ כ"י בד מוסיפים: ר"ל.

¹¹⁵ בכ"י ב: והפשטת; בכ"י ד: והפשטות.

ופרטיהן. זהו הנראה לנו בביאור ספור <בארות המים>¹¹⁶ אברהם ויצחק ותועלת ספור פרטי הפרשיות ההן. ונשוב <לבאר דברי>¹¹⁷ החכם א"ע.
(לד) **יהודית. שם.** פירוש, זה אמר כנגד הדרש שאמר שכנה שמה יהודית כדי לרמות את יצחק.

פרק כז

(יא) **ויתכן שנקרא כן בעבור היות החלקים שוים.** פירוש, זה הלשון מספר המאמרות.¹¹⁸ ופירוש זה, כי השעיר חלק ממנו גבוה וחלק ממנו נמוך, על כן הוא שעיר, 'אשפרי' בלעז,¹¹⁹ <אבל החלק כל שטחיו שוה ולא יעדיף קצתו על קצתו, ועל כן נקרא חלק 'ליש' בלעז>.¹²⁰

(כז) **נשיקה עם למ"ד ביד או בכתף או בצואר, ובלא למ"ד בפה.** דיוק זה הלשון מלשון הגיון ממאמר 'לו' שהרומזים בו אל דבר אחר, כמו לו יד לו רגל. אבל 'וישקהו' משמע במקום מיוחד לנשיקה, שהוא הפה.

(מ) **ויש אומרים, איך אמר השם: ורב יעבוד צעיר (בר' כה, כג)? גם כן אמר יצחק: את אחיך תעבד.** פירוש, שלא מצאנו שיעקב הוא אדון לעשו. **בעבור שמצאנו:**¹²¹ **וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו (שם לו, ו).** פירוש כוונת החכם,¹²² שמצאנו עשו נדחה מפני יעקב, ובזה נתקיימה הברכה.¹²³
(מד) **והאחדים פחותים מעשר.** פירוש, זה אמר לפי חכמת המספר¹²⁴ שסובב על תשעה, והמעלה הראשונה לאחדים היא כלה במספר תשעה, כי העשרה ראש למעלה השנית <והיא>¹²⁵ כמו אחד.
(מו) **קצתי בחיי. הפוך.**¹²⁶ פירוש, כי כוונתו שהוא¹²⁷ מן 'צוקה', והיה ראוי להיות 'צקתי'.

¹¹⁶ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

¹¹⁷ כך בכ"י בג; בכ"י אד: לדברי.

¹¹⁸ ראה אבן רשד, ביאור אמצעי על ספר המאמרות, בתרגומו של ר' יעקב אנטולי, שער ב, חלק ד, פרק ו, מהדורות ה' דוידסון, עמ' 71.

¹¹⁹ aspre בצרפתית של דרום צרפת.

¹²⁰ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא. lisse בצרפתית.

¹²¹ בכ"י בג: שמצא; בכ"י ד: שאמר.

¹²² בכ"י בד: הגאון.

¹²³ בכ"י ג 'פירוש כוונת [...] הברכה' ליתא.

¹²⁴ בכ"י ד: המשפט.

¹²⁵ כך בכ"י בגד; בכ"י א: והם.

¹²⁶ בכ"י ד: כמו הפוך.

¹²⁷ כ"י בד מוסיפים: נגזר.